

ցիք, որ վերը յիշուեցան³²⁴: Պատահած է որ աւելի արժատական միջոցներ ալ ձեռք առնուած են: Յուլիանոս՝ երբ ի Կեսարիա Գամրացիք, որեւէ խիղճ չըրաւ պատերազմի սպառազինութեան բռնադատելու նաեւ կրօնաւորները³²⁵: Անտարակոյս այս խոշտանգումն աւելի իւր հեթանոսական զգացումներէն կը բղկէր քան վայրկեանի պիտոյքէն: Բայց աւելի նորանշան կ'ըլլայ, ինչպէս որ ենթադրուած է, եթէ նաեւ Հերակլ, որ Քրիստոսի համար կը պատերազմէր, միեւնոյն միջոցն ընդունած ըլլայ:

(Շարունակելի:)

Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

ԱՐՅԱՆԻ ՎԱՇՏԱՅԻՆ ԿԱՄ ՍՏՈՐԻՆ ԵՒ ՎԵՐԻՆ ԿԱՄ ՀԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՎԱՆՔԵՐԸ

1.

ԱՐՅԱՆԻ ԳԱՇՏԱՅԻՆ ԿԱՄ ՍՏՈՐԻՆ ԵՒ ՎԵՐԻՆ ԿԱՄ ՀԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՎԱՆՔԵՐԸ

Արցախ նահանգի Դաշտային կամ Ստորին եւ Վերին կամ Հարաւային գաւառները շատ քիչ վանքեր ունին, ուստի եւ գանոնք — թէեւ իրարմէ բաւական հեռու — կը միացնեն: Նախ առաջինին վանքերը նկատի պիտի առնուին եւ ապա երկրորդինը:

Դաշտային կամ Ստորին Արցախի գաւառներն են.

Հին գաւառ   Նոր գաւառ

1. Պիանք	1. Ճիւղբայիլ
2. Մուխանք կամ Մուգան	2. Միւրին գաշտ
3. Արանոս	3-4. Քեապելու

³²⁴ Պրոկոպ., Պ. Պ., Ա., 18, 40: Յուստինոսի Բ. օրով՝ Մարկիանոս, զօրավար Արեւելեց բանակին՝ ստիպուած էր Միջագետք մտնել «սակաւաթիւ գինուորներով, որոնք գէշ զինուած էին, հովիւներէ ու ուսմիւրաններէ՝ զորոնք արտերէն առած էր» (Եւաղր., Ե, 8): Ասի եւ ո՛չ բարբարոսներ գտած էր պատերազմի պահանջներուն մէջ:

³²⁵ Մագոմեհնոս (Պատմ. Եկեղ., Ե, 4, էջ 1224 Migne) կը գրէ՝ Κληρονομος δε παντας εγγραφηναι τω καταλόγω των υπό τον άρχοντα του εθνους στρατιωτων, δ διαπαρηγον είναι σφοδρα και επουελδιστον εν ταϊς των Ρωμαίων στρατιαϊς νομιζεται (Բոլոր կղերիկոսք պաւստին իշխանին ներքեւ եղած զօրաց ցուցակին մէջ, որ (գունդը) Հոռոմէացւոց բանակաց մէջ շատ ծանրաբեռն ու եղբերիկ կը համարուի): Բայց այն քեզած կրօնաւորներն՝ որ Ամբաստանի աշտարակն ա՛յնպէս գէշ պահել կըցան (Պրոկոպ., Պ. Պ., Ա., 7, 22), կ'երեւայ թէ այս միջակ ծառայութիւնը մատուցած էին ամենայն բարեսէր յօժարակամութեամբ:

Հին գաւառ   Նոր գաւառ

4. Տոխ	
5. Ռոտպացեան	5-6. Զուանչիք
6. Աղուէ	
7. Տուչքատակ, Թուանդիւտ, Տիգրանակերտ	7. Շահ-Պուլաղ
8. Ուտի առանձնակ	8. Զուանչիք
9. Շահաչէն, Արշակաչէն, Գանձակ, Գեանջա	9. Գանձակ կամ Եղիսարեթոպոլիս
10. Կողթ, Շամբոր, Զալամ	10. Ղաղախ

Իսկ Վերին կամ Հարաւային Արցախի գաւառներն են.

Հին գաւառ   Նոր գաւառ

1. Բերդաձոր, Բելուկան, Ղալաթերեի	1. Ճիւղբայիլ
2. Հարճլանք, Զառիստ	2. Հաճիլէր
3. Վայկունիք	3. Զանգեղուր
4. Միտական ոստան, Ծար, Զար	4. Զար
5. Վարդանակերտ	5. — — —

(Բարխուդարեան Մ. եպ., Արցախ, Բաղու 1895, էջ 22—23, 25—26 եւ 26—60, 399—412:)

Ա.

Ստորին եւ Վերին Արցախի գաւառներու վանքերն ի մի կ'ամփոփենք, վասն զի շատ սակաւ են թուով:

1. ԽՈՐՈՏԿԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

Զախամի մէջ¹: Ալեքսան արեղան Խորոտկանի մէջ 1490ին կը գրէ Աւետարան մը, որուն յիշատակագրութեան մէջ կան կարեւոր տեղեկութիւններ՝ «Արդ եղև զբաւ զըջութեան այս աստուածաշունչ սուրբ աւետարանիս ի յերկնահանգէտ եւ զերահոչակ սուրբ ուխտս Խորոտկայ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Յակոբիս եւ սուրբ Նշանիս եւ այլ սրբոցս որ աստ կան: Որ բազմաժամանակեա(յ) անմարդայրեակ լեալ եւ խախտեալ հիմանց սորա: Եւ ետո (յետոյ) սրբամիտ եւ աստուածասէր եւ մեծագգի տեսեալ զսուրբ ուխտս այսպիսի խախտեալ, խանդաղատեալ սորա. վասն որոյ ջերմեռանդ սիրով եւ եռայրիափառ տեսչ-

¹ Բարխուդարեան, անդ, էջ 57:

մամբ Աւան աղէս նորոգեաց զսուրբ ուխտս եւ շատ աշխատութեամբ կատարեաց... Ի առաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Ղուկասին, որ է սրբամիտ եւ հեզահոգի եւ խոնարհ եղբայրսիրութեան ի հայրապետութեան տէր Ղազարին եւ փակակալութեան տէր Սիմէոնի եւ տնտեսութեան Շանչին...» (Աճառեան Հ., Յուլ. հայ. Զեռ. Նոր Բայազէտի, էջ 23. Սմբատեան, Գեղարքունիք, էջ 54):

Շահարասի օրով հոս առաջնորդ կ'ըլլայ Գեղամացի Դաւիթ եպիսկոպոսը, որ 1610ին անոր եկեղեցին կը շինէ (Սմբատեան, անդ, էջ 407 եւ Մառ Ն., Յուլ. հայ. Զեռ. Սեւանայ, էջ 16, Թ. 35):

2. ԱՂԱՃ-ՂԱՎԱՅԻ ԿԱՄ ՇԱՀ-ՓԵՔԱՐԻ ՎԱՆՔԸ

Կողթի Աղաճ-Ղալա կամ Շահ-Փեքարի դղեակին «արեւելեան կողմում կայ մի փոքրիկ վանք, որ ամբողջապէս կանգուն է եւ որի հարաւին հանդէպ կայ մի փոքր եկեղեցի, զիւղատեղի եւ հանգստարան» (Արցախ, էջ 58): Գուցէ այս վերջինները կը վերաբերէին վանքին:

3. ԽԱԼԽԱԼԻ ՎԱՆՔԸ

Կողթի վանքերէն: Շամբորի մօտ Խալխալ քաղքին քով կը գտնուի վանք մը, որուն (խկախան) անունը կը մնայ անձանօթ (Բարխուդարեան, Արցախ, էջ 58):

4. ՎԱՆՔԱՍՍՐԻ ՎԱՆՔԸ

Տիգրանակերտ գաւառին (Շահ-Բուլաղ) համանուն աւանին աւերակներուն վերեւն է Վանքասարը²: Այսպէս կոչուած է, վասն զի անոր գագաթին վրայ Վաչէ Բ. թագաւորը խաչաձեւ մենաստան մը շինել տուած է: Մենաստանին գլուխը բոլորովին խոնարհած է (Արցախ, էջ 28 եւ 414):

5. ԲՐԴՄԱՆԿԱՅ ՎԱՆՔԸ

Շեկաչէն-Գանձակ գաւառի մէջ: Ծանօթ հետեւեալ ընդարձակ յիշատակագրութեան՝ «Փառք... Սրդ... գրեցաւ սուրբ Մաշտոց... ի թուականութեան ԶԿԻ (1515) ի

կաթողիկոսութեան տէր Ռասակէսի ի դատութեան Շահ Իսմայէլին ԺԴ. ամին: Եւ է սա ի լաւ եւ ընտիր աւրինակէ... ձեռամբ... անարհեստ գրչի Ալեքսանոս արեղայի... գրեցաւ յերկիրս Գանձակա ի վանքս Քրոմանկայ ի դուռս սուրբ տաճարիս Ս. Յովհաննիսիս³, ի խնդրոյ բարի... առաքինասէր եւ առաջնորդ ուխտիս արհիպիսկոպոս տէր Բարսեղ ստացող սորին...: Ի վայելումն անձին իւրոյ եւ յիշատակ հոգոյ իւրոյ եւ ծնողացն հաւրն պարոն Պէպուզին որդի Ղարամանին եւ թոռն մեծ Սատոնին եւ մաւրն պարոն Խոնձատին եւ այլ եղբարցն որ ի Քրիստոս հանգուցեալ Սատոնն եւ Շահարպուզն եւ փոքր եղբարն Ղարամանին եւ եղբարորդեացն Տէաւնտեարին եւ Պէպարին: Եւ հաւրեղբարն դատերն Հոխիսիմեայ հաւատաւորին: Եւ քվէրանցն...⁴ Եւ միտարն որդոց սորա Իղնատիոս արեղայն, Ղուկաս արեղայն եւ Յոհան դպրին, Տէրուն դպրին, եւ միւս Ոհան դպրին եւ Միսիթար դպրին, Թաղէոս միայնակեցին եւ Մկրտչի: Ընդ նոսին եւ գանպիտան զրիչս Ալեքսանոս հանդերձ ծնողաւք իմ յիշեցէք ի Քրիստոս...»: Նկարողն է Յովհաննէս: Թղ 111ր կայ «Հոխիսիմէ հաւատաւորն սպասաւորէր, զմիտարանքս եւ զմեզ կերակրէր» (Ալիւսեան Հ. Ն., Հաւաք. Յիշատ., Tübingen, Nr. 28, թղ. 352ր—354ա. հմմտ. Fink, Hauptkatalog der königl. Universitätsbibliothek zu Tübingen, MA. Nr. 28):

6. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ (ԼԵՂԱՆԻ) ՎԱՆՔԸ

Գանձակի վանքերէն: Ծանօթ յիշատակագրութեանէ մը:

«Սկիզբն եղև զործառնութեանս այսմիկ նախախնամութեամբ սուրբ Հոգւոյն յաստուածապահ գաւառիս Գանձակայ ընդ հովանեաւ Լեղանի սուրբ Աստուածածնիս եւ արհիպիսկան յաթոռիս եւ առաջնորդութեան իմոյ Ստեփաննոս յեպիսկոպոսիս սուրբ ուխտիս...» (Աւետարանը կը գրուի 1445—1467 շրջաններուն, հմմտ. Մառ Ն., Յուլ. հայ. Զեռ. Սեւանայ, էջ 13. Սմբատեան, Գեղարքունիք, էջ 399, Թ. 28): Հոս յիշուած Գանձակի վանքերէն մաս մը կարելի է Գարդմանի վանքերու տակ գտնել:

³ Գանձակի մէջ կայ Ս. Յովհաննէսի եկեղեցի մը (Արցախ, էջ 36):

⁴ Յոռաջ կը բերուին անուններ:

² Բէշիկ-Ղաչի: